موسیقی و خلسه

ذکرهای مراسم گواتی

(ویراست دوم)

و

غزل‌خوانی و ذکر محافل صاحبان

بلوچستان

پژوهش

محمدرضا درویشی

مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور

تهران ۱۴۰۳

فهرست

بخش اول: بلوچستان ـ ذکرهای مراسم گواتی ۷
پیش‌گفتار ۹
یادها و خاطره‌ها... ..... ۱۳
قصیده‌ی شیخ عبدالقادر گیلانی ۱۷
ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان (کلیات) ۱۹
ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان (آوانویسی و متن) ۲۵
ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان (تصاویر) ۴۱

بخش دوم: بلوچستان (سرآوان، دِهَک) ـ غزل‌خوانی و ذکر محافل صاحبان ۴۵
مقدمه ۴۷
شجره‌نامه‌ی سیّد عبدالرئوف سیّدزاده ۴۹
برخی توضیحات ۶۹

بخش اول

ذکرهای مراسم گواتی

خلیفه شهمیر بلوچ مالداری (خلیفه شاه‌میر)

پیش‌گفتار

کتابی که در دست دارید چشم‌اندازی کوچک به برخی زوایای پنهان موسیقی ایران و بلوچستان است. آن نوع موسیقی که، جدای از تحمل ضربات ناگوار در طی قرن‌ها بر پیکره‌ی کلّ موسیقی ایران، به علت پیوند تنگاتنگش با باورهای عرفانی و صوفیانه ــ حتا در محدوده‌ی تنگ رواج آن ــ همیشه و همیشه بیش‌از دیگر انواع موسیقی ایران متحمل ضربه‌های جانکاه بوده است. دامنه‌ی آشنایی جامعه‌ی فرهنگی ایران با نمونه‌های مختلف این نوع موسیقی، در برخی از نواحی ایران، مانند بلوچستان، شرق خراسان، کردستان و کرمانشاه غالباً محدود و شناخت آن‌ها توأم با ناآگاهی از خاستگاه‌های این انواع بوده و هست.

از این‌رو، به کتاب *موسیقی و خلسه* که به همت مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور در سال ۱۳۷۸ منتشر شد، با گذشت بیست‌وپنج سال بخش دیگری با عنوان *غزل‌خوانی و ذکر محافل صاحبان* اضافه می‌شود و در دسترس علاقه‌مندانِ فرهنگ ایران‌زمین قرار می‌گیرد. فاصله‌ی بلند زمانی بین انتشار این دو ویراست در درجه‌ی اول به خاطر مفقود شدن اسناد، پیش‌نوشته‌ها و نُت‌ها و منابع صوتی‌ای بود که به تصادف در کنج آرشیوم پیدا شد و در عین حال در این بیست‌وپنج سال کار بر روی *دایرةالمعارف سازهای ایران*، سفرهای مکرر، مشغله‌ی آهنگسازی و انتشار پروژه‌های مختلف مانع از آن می‌شد که به کنکاش و یافتنِ منابع مفقودشده بپردازم. مدارک صوتی و اطلاعات مربوط به این کتاب در سال ۱۳۶۹ در یکی از سفرهای نگارنده به سَرآوانِ بلوچستان فراهم شده است.

در آوانویسی آوازها کوشیده‌ایم ــ ضمن حفظ ویژگی‌های اصلی هر آواز ــ از ساده‌ترین روش استفاده کنیم. آوانویسی‌های بخش اول دربرگیرنده‌ی شش ذکر از مجموعه‌ی ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان است که توسط

خلیفه شهمیر بلوچ مالداری (خلیفه شاه‌میر) و گروه همراه از چابهار اجرا شده است. هر آوانویسی شامل محتوای صوتی قیچک در مقدمه، ساختار صوتی (نقاط مورد عطف) آواز، کوک تمبورک، فیگور نغمگی و ریتمیک تمبورک، آواز تکخوان و آواز گروه همخوانان است. مترونوم‌های ارائه‌شده برای هر ذکر دربرگیرنده‌ی سرعت ذکر در مرحله‌ی شروع و مرحله‌ی پایان است. حامل‌های مربوط به تکخوان گاه شامل دو ردیف نغمه است و علامت اختصاری opp بر بالای حامل نشان می‌دهد که هر دو نغمه صحیح است و خواننده گاه این و گاه آن صوت را اجرا نموده است. فیگورهای نوشته‌شده برای تمبورک نتیجه‌ی اصواتی است که با توجه به تکنیک‌ها و امکانات اجرایی تمبورک اجرای آن‌ها مقدور است. در عین حال، اجرای دو صوت «لا» و «می» و کیفیت ریتمیک فیگورهای نوشته‌شده کاملاً مطابق با اصل اجراست. کوک تمبورک در اجرای تمام ذکرها ثابت است زیرا همه‌ی آن‌ها در تُنالیته‌ی واحدی قرار دارند اما از نظر مایه (مقام) متفاوت‌اند.

در این دفتر تصاویر توسط سیدرضا معطریان عکاسی شده است.

لازم می‌دانم از همکاری مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور و مدیریت آن آقای محمد موسوی در فراهم ساختن امکانات چاپ این مجموعه تشکر نمایم. امیدوارم مشغله‌های فراوان نگارنده مانعی برای آماده‌سازی جلدهای بعدی این مجموعه ایجاد نکند. همچنین سپاسگزارم از سیدرضا معطریان (عکاس و رفیق سفرهای پُرخاطره)، محمدکاظم زمانی آقایی (هماهنگ‌کننده‌ی تعدادی از سفرها و عکاس برخی از تصاویر مربوط به چابهار) و قاسم غضبان‌پور که قصیده‌ی شیخ عبدالقادر گیلانی و ذکرها را از عربی به فارسی ترجمه کرده است. و بیش از همه مدیون همکاری و یاری هنرمندان موسیقی بلوچستان: شادروان شیخ صابر قادری، خلیفه شهمیر بلوچ مالداری (خلیفه شاه‌میر)، خلیفه انگور پیرانداخ، ماشاءالله بامری، شیرمحمد اسپندار، علی‌محمد بلوچ، جهانگیر پروین جاکَس، موسیٰ رنگشاهی، دین‌محمد زمّک‌زهی، محمداسحاق بلوچی‌نسب، بابو غلامی و سایر هنرمندان بلوچ هستم که از هیچ کمکی در ارائه‌ی اطلاعات یا اجرای مراسم دریغ نورزیدند. همچنین مدیون کمک‌های

بی‌دریغ محمداشرف سربازی ــ پژوهشگر و مطلع فرهنگ و هنر و ادبیات بلوچستان ــ هستم که در سه سفر به‌عنوان راهنما و مترجم مرا در شناخت جلوه‌های مختلف فرهنگ بلوچستان راهنما بود.

دوست هنرمندم محسن شهرنازدار دیوان شعرهای عبدالرئوف و شجره‌نامه‌ی او را در اختیارم گذاشت. دوست گران‌قدر و شاعر خانم مهلا اسماعیل‌زاده با تسلطی که بر ادبیات قدیم و زبان عربی دارند بسیاری از واژه‌های نامفهوم را برایم روشن کردند و فاروق رحمانی شستان واژه‌ها و ترکیبات آن‌ها را در زبان بلوچی برایم به فارسی ترجمه نمود. از همه‌ی این عزیزان سپاس‌گزارم.

محمدرضا درویشی
شهریور ۱۴۰۳

بخش دوم

غزل‌خوانی و ذکر محافل صاحبان

سیّدعبدالرئوف سیّدزاده

(سرآوان، دِهَک)

مقدمه

روستای دِهَک در سی‌وپنج کیلومتری شرق سَرآوان و نزدیک مرز پاکستان است. به‌طورکلّی روستاهای شرق سرآوان از گذشته‌های دور محل زندگی، کار و محافل صوفیان و مرشدان و دراویشِ صاحبان بوده و هست و در این میان دو روستای پیرآباد (با مرشدی درویش محمدجان) و دِهَک (با مرشدی شادروان عبدالرئوف سیّدزاده) شاخص‌تر هستند. با وجود وحدت نظری و عملیِ میان همه‌ی مرشدان و مریدان صاحبان می‌توان شاهد تفاوت‌هایی در نظر و عملِ صاحبان بود.

در محافل غزل‌خوانی و ذکر صاحبان، پیر (مرشد) رباب می‌نوازد و خود او غزل‌ها را به آواز می‌خواند. فقط ساز تمبورک است که رباب و خواننده را همراهی می‌کند. در سال‌های اخیر، به خاطر گسترشِ رواج بینجو[۱] در همه‌ی انواع موسیقیِ بلوچستان، این ساز نیز به محافل صاحبان راه یافته است. در این محافل از شعرهایی که به زبان بلوچی باشد استفاده نمی‌کنند و تنها شعرها و غزل‌هایی که به زبان فارسی است خوانده می‌شوند.

این شعرها از شاعرهای صوفی‌مسلک یا قطب‌ها و مرشدان طریقت‌های مختلف هستند. حافظ، مولوی، عبدالرحمان جامی، عبدالقادر گیلانی، لعل شهباز قلندر، شیخ ابوالحسن خرقانی، امیرخسرو دهلوی و معین‌الدین چِشتی اَجمیری از این جمله‌اند.[۲]

درعین حال از آن‌جا که شعر و غزل فارسی با لهجه‌ی بلوچی خوانده می‌شود حتا برای مخاطبان فارسی‌زبان نیز غیرقابل درک و یا بسیار دشوار است.

---

۱. در مورد رباب، تمبورک و بینجو رجوع شود به: درویشی، محمدرضا. *دایرةالمعارف سازهای ایران*، جلد اول، مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور، ۱۳۸۰.

۲. در مورد شیخ عبدالقادر گیلانی و لعل شهباز قلندر رجوع شود به: درویشی، محمدرضا. *موسیقی و خلسه، ذکرهای مراسم گواتی بلوچستان*، مؤسسه‌ی فرهنگی‌ـ هنری ماهور، ۱۳۷۸.

از شعر فارسی در بلوچستان فقط در دو مورد استفاده می‌شود: یکی محافل صاحبان و دیگری در آواز کُردی در بمپورِ ایرانشهر.

در محافل صاحبان رباب همیشه و در همه‌ی مقام‌ها دارای کوک ثابت است. با این کوک (کوک مادر ـ کوک راست) پنج مقام اصلی و متداول در محافل صاحبان اجرا و خوانده می‌شود. در بلوچستان واژه‌ی «ساز» مترادف با واژه‌ی «مقام» است. این پنج مقام عبارت‌اند از: راست، جاران، شیربام، گوربام (گور) و خرمنی. دراویش صاحبان، گوات و مراسم و ذکرهای آن را قبول ندارند زیرا بر این باورند کسانی‌که بیماری «غم» دارند به مجالس گواتی[۳] می‌روند و، با همراهی با ذکرهای تهییج‌کننده و نشاط‌آور گواتی، غم را از درون خود بیرون می‌کنند. اما کسانی که بیماری «عشق» دارند به محافل صاحبان می‌آیند. تفاوت ذکرهای گواتی و غزل‌خوانی صاحبان از زمین تا آسمان است. هر دو ایجاد خلسه می‌کنند اما محتوای خلسه و چگونگی فرورفتن به آن بسیار متفاوت است.

۳. در مورد گوات و گواتی رجوع شود به: *موسیقی و خلسه*